

IVO PRANJKOVIĆ, HRVATSKI JEZIK I FRANJEVCI BOSNE SREBRENE, *Matica hrvatska*, Zagreb, 2000., str. 319

Bosanski su franjevci nerazdvojiv i neodvojiv dio zemlje Bosne već više od sedam stoljeća. Kad su svi drugi, i oni krotki kao i oni ratoborni crkveni redovi i velikodostojnici, odustali od brige i borbe za raspršeni kršćanski puk na drinskoj pravoslavno-katoličkoj i istodobno razdjelnici dvaju carstava – Istočnoga i Zapadnoga Rimskoga Carstva – i to područje ostavili drugim duhovnim gospodarima, franjevci su (a neki kažu i sam sv. Franjo osobno) pokušali na istome tome mjestu, samo nešto drugačijim metodama, približiti ljudima jednoga materijalno, kulturno, civilizacijski i duhovno podijeljenog područja, Kristovu zapovijed ljubavi. Njihov im se pokušaj i ostvario: među bosanskim su mladićima našli sljedbenike koji su ljepotu Franjine *Pjesme stvorenjima* htjeli prenositi drugima na svome domaćemu, bosanskomu hrvatskom jeziku.

Otada, od te davne 1291. godine, pa sve do danas, bosanski franjevci svjedoče vjeru svojih predaka. Kršćanstvo, koje je tu, rekli bismo, oduvijek, od Isukrsta, jest ono pravo, istinsko kršćanstvo koje je u njegovoj dubini moguće doživjeti samo u Bosni i samo u franjevačkom posredovanju. A to je moguće jednostavno zbog toga što se bosanski fratri nisu nikada odricali niti odrekli naslijeđene kulture u narodu kojemu su i sami pripadali, što su tzv. »poganske« elemente u njegovoj novoprihvaćenoj kršćanskoj vjeri (kao npr. *križičanje* – tetoviranje vidljivih dijelova ruku i čela) prihvaćali kao jedan od mogućih način inkulturacije kršćanske vjere i zapadnoeuropske kulture u Bosni. Oni su taj običaj križičanja prihvatili kao nešto sasvim normalno, to znači kao nešto što je religijski, vjerski i narodnosno vrijedno, čak, rekli bismo, i poželjno. Svoj su način života – temeljen na Franjinoj *Pjesmi Suncu* – mogli posredovati u Bosni upravo stoga što oni tu nisu bili konkistadori, osvajači, bičonošci koji bi silom tjeroali na kršćanstvo, nego obični bosanski momci, koji su potjecali iz istoga tog »bogumilskog poganstva«, ali koji su željeli tu »bosansku, bogumilsku, krstjansku« vjeru na franjevački način »prevesti u pravu vjeru otaca«.

Stoga o bosanskim franjevcima danas teško mogu govoriti oni koji nisu upoznali snagu njihove ljubavi prema onima s kojima žive, bez obzira na to što ti drugi i drugačiji nisu istoga vjerozakona kao i oni. Ali oni su iz Bosne, pripadaju istom podnebaljskom, što ne znači i etničkome bosanskom tkivu, kao i oni od kojih se razlikuju, razdvaja ih samo boja njihovih cvjetova.

Knjiga *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene* prof. dr. Ive Pranjkovića živo je svjedočanstvo razumijevanja i prihvaćanja bosanskih franjevaca kao istinskih predstavnika svojega katoličkoga, hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini. Ona je potvrda, ali i prkosno govorenje (...) svima onima koji su željeli i još uvijek nastoje dokazati kako bosanski Hrvati nisu nikakvi Hrvati već neka vrsta »malo slabijih katolika«, a ako i jesu Hrvati, onda su to oni »mehki« Hrvati, dok su bosanski franjevci, prema tim mišljenjima, predstavnici onoga ležernog i nestašnog, neozbiljnog katoličanstva.

Knjiga *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene* obaseže 319 stranica. Pored *Predgovora*, *Izvora i literature*, *Rječnika manje poznatih riječi i izričaja*, *Bibliografskih bilježaka*, *Kazala imena* i *Bilješke o piscu*, knjiga ima sljedeća poglavlja: *Jezik fra Marka Dobretića* (11–21), *Jezik fra Nikole (Marčinkušića) Lašvanina* (22–46), *Jezik fra Bone Benića* (47–66), *Jezik Ljetopisa kreševskog samostana* (67–79), *Jezik fra Jake Baltića* (80–115), *Jezik fra Vice Vicića* (116–128), *Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića* (129–149), *Fra Frano Jukić i hrvatski jezik* (150–179), *Sintaktičke i leksičke osobitosti deseteračkoga pjesništva fra Grge Martića*

(180–195), *Jezik i stil fra Antuna Kneževića* (196–208), *Pjesništvo fra Joze Markušića (stilske i jezične osobitosti)* (209–219), *Fra Rastko Drljić o prvom iliru Bosne* (220–241) te *Fra Ignacij Gavan i franjevački ljetopisi* (242–254).

Već u Predgovoru ove knjige autor naznačuje razloge njezina objavljivanja. U njoj su sadržani tekstovi uglavnom popularnoznanstvene naravi u kojima se govori ponajprije o jezičnim i/ili stilskim značajkama u djelima bosanskih franjevaca. Ovi bi tekstovi, ističe Pranjkić, trebali biti potvrda onoga što je među stručnjacima već odavno poznato, a što ni do danas na odgovarajući način nije poznato ni vrednovano ni u Bosni i Hercegovini a poglavito ne u Hrvatskoj, a to je činjenica »da je književna, znanstvena, popularnojezikoslovna i uopće kulturna djelatnost franjevaca Bosne Srebrene presudno važna za povijest hrvatskoga jezika, posebice za njegovu standardizaciju utemeljenu na (novo)štokavskome narječju« (6. str.). Autorova je stoga želja da ova knjiga bude poticaj kako bi mnogi upoznali prebogato kulturno, u ovom slučaju, književno i jezikoslovno naslijeđe. Jer to što se dosad činilo u Bosni, a pogotovo u Hrvatskoj, premalo je i rekao bih da im može poslužiti samo na sramotu. Da je tome tako govori i činjenica, koju ovdje navodi i Pranjkić, a koja glasi: »Žalosna je primjerice činjenica da su o bosanskim franjevcima koji su književno djelovali gotovo više relevantnih biografija objavili Srbi negoli Hrvati«, te da je simptomatičan i podatak »da je pet takvih monografija objavljeno u Beogradu, a samo dvije u Zagrebu« (7).

U daljnjem ćemo tekstu pokušati slijediti Pranjkićeve želju i drugima prenijeti vrijednosti jezikoslovne i književne baštine bosanskih franjevaca iznesene u ovoj knjizi. Ne treba stoga čuditi da autor ovu knjigu posvećuje upravo svojim visočkim profesorima, čiji smo đaci u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom bili obojica, jer su nam i usadili ljubav prema franjevcima Bosne Srebrene koji su hrvatskomu narodu osigurali i sačuvali pravo da Bosnu i Hercegovinu može smatrati i zvati svojom domovinom i da s ponosom može isticati da se u toj domovini ima pravo služiti svojim hrvatskim jezikom.

U članku *Jezik fra Marka Dobretića* Pranjkić se, nakon navođenja temeljnih biografskih podataka o fra Marku Dobretiću (1707–1784), bavi njegovim djelom *Bogoslovica*, moralno-pastoralnim vodičem za svećenike na području Bosne i Hercegovine, tiskanom 1782. u Anconi. Autor upozorava da je Dobretićev predgovor ovoj knjizi zanimljiv ponajprije zato što iz njega vidimo kako je i Dobretić, »jedan od najboljih teoloških pisaca među bosanskim fratrima u 18. stoljeću i jedan od najboljih teoloških pisaca u cijeloj povijesti franjevačke provincije Bosne Srebrene« (21), već pri kraju XVIII. st. uviđao činjenicu da Hrvati nemaju latiničke grafije »koja bi bila ujednačena i prilagođena hrvatskome (slovenskome, ilirskome) jeziku« ali da stoga, suprotno kasnijem Vuku Karadžiću, drži da je bilo bolje koristiti za neke hrvatske foneme dvostruka i trostruka slova negoli izmišljati neka nova, te se stoga u svom pisanju koristi i *nadslovnim znakovima*, svjestan činjenice da se »zajedničkim 'ilirskim' jezikom različito govori u pojedinim krajevima«. Pranjkić će, da bi pokazao da je grafija Dobretićeve *Čudoredne bogoslovice* u osnovi latinica talijanskoga tipa u kojoj ima i njegovih vlastitih rješenja, ali i onih »preuzetih iz latiničke grafije njemačkog, odnosno mađarskog tipa« (15–16), donijeti poredbenu tablicu Dobretićeve (1782), Kašićeve (1604) i Relkovićeve (1767) grafije. Autor se u svojoj analizi teksta dotiče udvajanja i dužine samoglasnika, zatim udvajanja suglasnika, glagolskih pridjeva, uporabe imperfekta, zatim ističe čestu porabu imenica muškog roda itd. te u tom kontekstu navodi kako je Dobretićev jezik »dosljedna ikavica njegova rodnog kraja Jajca i većine hrvatskih govora o Bosni« (18). Pranjkić na kraju kao zanimljivost navodi Dobretićeva puristička nastojanja kada želi svaku stranu riječ (ponajprije latinsku) prevesti na hrvatski, a što se posebice odnosi na terminologiju.

Onima koji se bave poviješću bosanskih franjevaca nije nepoznato da su u XVIII. st., vjerojatno po nalogu središnje uprave provincije Bosne Srebrene, nastala tri vrijedna ljetopisa bosanskih franjevaca. Pranjkić će u ovoj knjizi obraditi sva tri (i mi ćemo njima posvetiti najveću pozornost), i to: *Ljetopis fra Nikole (Marčinkušića) Lašvanina* koji se pretežito odnosi na fojnički samostan, *Ljetopis kreševskog samostana* čiji je autor fra Marijan Bogdanović, a treći, *Ljetopis sutješkog samostana (Protocollum conventus Sutoscae)* koji je napisao fra Bono (Bonaventura) Benić.

U tekstu pod naslovom *Jezik fra Nikole (Marčinkušića) Lašvanina* Pranjković nastoji napraviti usporedbu između jezika kojim se služi Lašvanin (pisac *Ljetopisa fojničkoga samostana*) i onoga kojim se služi fra Bono Benić (pisac *Ljetopisa sutješkoga samostana*) ističući pritom kako su ova dva jezika u ponečemu slična, ali su isto zbog stilskih specifičnosti izrazito različiti i katkad suprotstavljeni. Autor navodi kako je specifičnost jezika fra Nikole (Marčinkušića) Lašvanina (1703?–1750) ikavski refleks jata, dok je (i)jekavski veoma rijedak pa se može kazati da je »Lašvaninov *Ljetopis* pisan izrazitom ikavicom« (24) (npr. *vrimе, svitlost, vidiše, dica, jist*, i sl.), odnosno da je ovdje riječ o »hiperikavizmima«, u odnosu na Benića kod kojega imamo pojavu »hiperijekavizama« (*okvijer, dijerati* i sl.).

Gledom na Lašvaninov pravopis Pranjković navodi kako je on kao i kod većine tadašnjih hrvatskih pisaca izrazito nedosljedan, ali da u bitnomu u njemu prevladava morfonološko, morfološko ili korijensko načelo (npr. *sbor, izhode, odpravi, robstvo* i sl.), ali da ima i riječi pisanih po fonološkom načelu (npr. *obramba, isprosi, svidodžba* i sl.) (25).

Kod Lašvanina ćemo, navodi dalje Pranjković, sresti dosta riječi koje se svojom neobičnošću i rijetkošću te kontekstualnom pripadnošću doimlju kao novotvorenice (npr. *popovica = svečenica, složnoglasje = glazba, ljudomorstvo, kraljomorac, obranitelj, hrkač = pravoslavac, rugar = rudar, zaštiititelj, starovirac* i sl.) (37–38), te upozorava da ne treba zaboraviti kako je na Lašvaninov jezik izravni utjecaj kako na morfološkoj tako i na tvorbenoj, odnosno leksičkoj razini, izvršio srednjobosanski govor lašvanske doline ali i govor ostalih bosanskih mjesta (npr. *Jozip, Velika Gospojina, ufatiti, mlogo, trijest, poso, greb, ispeče kavu* i sl.) (38). Kod njega se može sresti i velik broj riječi koje su obične i u suvremenomu jeziku, ali ne u istom značenju (npr. *ishod = izlazak, živina = životinja, dospiti = završiti, oprostiti* znači i *osloboditi*, itd.) (40), ali pod Vitezovićevim utjecajem i velik broj kajkavizama (npr. *hititi, povidati = povedati, hudo, vračnik = liječnik* i sl.).

Kako smo već naveli, Benićev jezik karakterizira velik broj orijentalizama, dok ih kod Lašvanina ima veoma malo. Gotovo je isti slučaj s utjecajem latinskoga i talijanskoga jezika. Kod Lašvanina on je veoma malen, dok ga je kod Benića moguće odmah prepoznati.

Pišući svoja djela bosanski su franjevci pretpostavljali da mnogi neće moći razumjeti neke strane nazivke te su se radi njihova prijevoda na hrvatski jezik koristili tzv. *kontaktnim sinonimima* povezanim većinom veznikom ili (aliti, ali, iliti, oliti). Upravo tu činjenicu Pranjković ističe kao posebnu osobitost i Benićeva i Lašvaninova stila. Rekli bismo da se tu radi o mini-rječniku stranih riječi (npr.: *na placu iliti trgovištu, Turovci ali Turopoljci, grom aliti trisak, vojvoda aliti poglavica, patrijarka aliti staroča* i sl.). Pranjković dalje navodi kako kod Lašvanina susrećemo i hrvatske i latinske nazive mjeseci, dok kod Benića nalazimo samo latinske. Mora se ipak kazati, ističe Pranjković, kako je »jezik bosanskih franjevaca već u XVIII. stoljeću bio u velikoj mjeri standardiziran, ujednačen i donekle pripremljen za pisanu i usmenu komunikaciju« (46).

U ocjeni Lašvaninova jezika Pranjković ističe da je njegov jezik »odmjeren, discipliniran (...) i u velikoj mjeri standardiziran«, i da pokušava »sačuvati jezičnu čistoću« te u tom smislu izbjegava uporabu tuđica, a kad ih već ne može izbjeći, tada ih nastoji prilagoditi i »fonološkom, i grafijskom, i morfološkom, i tvorbenom ustrojstvu hrvatskoga jezika« (46).

U sljedećem tekstu posvećenom *Jeziku fra Bone Benića* koji Pranjković analizira na temelju njegova *Ljetopisa sutješkog samostana (Protocollum conventus Sutoscae)* i za koji kaže »da je najbogatiji, jezično najraznovrsniji i literarno najuspjeliji«. Naime, osnovu Benićeva ljetopisa tvori, ističe autor, »govor sutješkog područja oplemenjen elementima (pred)standardnoga jezika«, ali i činjenica da je pod velikim utjecajem stranih jezika, posebice latinskoga i talijanskoga.

Analizirajući morfološku razinu jezika fra Bone Benića (1708?–1785) Pranjković ističe kao posebnost velik broj tzv. hiperijekavizama, što i ne mora čuditi ako se zna da je to sasvim uobičajena pojava u sutješkom kraju (npr. *vezijer, manastijer, mijer, nemijer* i sl.), ali ipak je u njegovu ljetopisu najviše ikavizama (npr. *sići, kolino, srića, čovik, nedilja, potriba, nimački, virovanje, vitrovi, prolitje* itd.). Kao i kod Lašvanina tako i ovdje Pranjković slijedi istu metodologiju: u svojoj analizi Benićeva jezika on obuhvaća deklinacije i njezine posve neobične sklonidbene oblike, padežne oblike, uporabu glagolskih oblika, aorista nesvršenih glagola, participskih i drugih glagolskih oblika, zatim na

sintaktičkoj razini uporabu konstrukcija u kojima se pod utjecajem latinskoga relativne zamjenice i prilozi nalaze na početku rečenice, zatim konstrukcije s prijedlogom *za* i infinitivom, te infinitivne konstrukcije posebice uz glagol činiti, te uporabu parcijalnih konstrukcija, zamjenica, priloga i pridjeva srednjega roda u množini, a ne u jednini. Kao vrstan poznavatelj bosanskih ne samo jezičnih prilika, Pranjković kod Benića primjećuje i neke bosanske osobitosti (59): sročnost pridjeva u ženskom rodu s imenicom muškoga roda s nastavkom *-a*: (npr. *svaka balija, dvije delije, dvije age* itd.), ali iznova naglašuje kako je ponajveća osebujnost Benićeve jezika izuzetno veliki broj orijentalizama, i to onih koji označuju vršitelja radnje muškoga roda i završavaju na sufikse: *-ija* (spahija), *-lija* (dućanlija), *-džija* (konagdžija), *-luk* (šenluk) itd., zatim ženskoga roda koje završavaju sufiksom *-ana* (*džebana*), dok su među glagolima najbrojniji oni sa završetkom na *-isati* (*muhurleisati, eglendisati*). Autor ne zaboravlja upozoriti kako se kod Benića može naći i velik broj latinizama i talijanizama (npr. *vižitati, paramenta, sakrištija, dispensa* itd.). I kod Benića nalazimo mnogo tzv. kontekstualnih sinonima (npr. *džebana oliti municion, na ćumur oliti ugali tvrd, šenluk oliti veselje* itd.) te mnoštvo »novotvorenica« (npr. *popočekati, suhoruk, čifutana = sinagoga, omaliti se = zadovoljiti se malim*, itd.), kao i raznovrsnih frazeoloških izraza, npr. *svezati sablje (= ujediniti snage)*.

Jezik ljetopisa kreševskog samostana po mnogo čemu je osebujan, ističe Pranjković (67). Na *Ljetopisu* je radilo više autora. Razdoblje od 1765. do 1771. piše fra Marijan Bogdanović (1720–1772), a njegovi su nastavljači fra Anđeo Šunjić stariji koji opisuje događaje od 1772. do 1779. i fra Anđeo Šunjić mlađi koji bilježi vrijeme između 1800. i 1819. Autor precizno navodi kako je Bogdanovićev dio *Ljetopisa* najvećim dijelom pisan latinskim jezikom, jednim manjim dijelom (pet sedmina) bosanicom i dva manja dijela hrvatskim jezikom latinicom. Pored jezičnih zanimljivosti koje Pranjković ističe, ovdje mi je bilo jako zanimljivo pročitati i jednu posebnost, koju je izgleda moguće naći samo u Bosni. Naime, u *Ljetopisu* se navodi kako se njegov autor fra Marijan Bogdanović na dan požara kreševskog samostana obraća svojim susjedima Turcima:

»*Gospodo, prijatelji i konšije naše. Eto, vidiste, kako nam izgori crkva i kuća. Oli ćemo je opet graditi, oli odovle ići po carevoj zemlji?*« Pošto prisutni odgovore 'Graditi!', Bogdanović nastavi: 'Mi toga kadur nijesmo brez vas; dakle vas molimo da nas naučite i pomožete'« (70).

U drugom se ulomku navodi kako je donesena sudska odluka da se fratrima pomogne ponovno izgraditi crkvu i samostan, jer je potrebno »da se ono tamir učini (popravi) i da se careva raja i maličana (tj. zakupljeno carsko dobro) ne raspe« (70). Iako se na temelju samo nekoliko ulomaka pisanih hrvatskim jezikom teško može nešto određenije govoriti o hrvatskomu jeziku fra Marijana Bogdanovića, ipak se može zaključiti, ističe Pranjković, da je tu riječ »o ikavsko-ijekavskom tipu jezika« (72), s dosta orijentalizama. Također, drugi i treći dio *Ljetopisa* pisani su ikavsko-(i)jekavskim tipom jezika (npr. *vinčanje, prolitos, svidoci, pišice* itd.). U drugome dijelu može se naći dosta hiperijekavizama (npr. riječi s korijenom *mir*: *umijeri Bosnu, smijerismo* itd.), zatim šćakavizama (npr. *šćeta, sviče voščane, išče* itd.), ali jednako tako i orijentalizama (npr. *konak, kadija, murleisati, ćumurana, jaraniti se, komšija, bešika, barjak, barjektar*).

Jezik fra Jake Baltića Pranjković obrađuje na temelju »*Godišnjaka od Dogadjah Cerkvenih, Svetskih, i promine vremenah u Bosni. Sabrao Ja fra Jako Baltić od godine 1754. do godine moga življenja*« koji je fra Jako Baltić (1813–1887) pisao hrvatskim jezikom latinicom. *Ljetopis* se ne odnosi ni na jedan samostan posebno (iako je njegov autor najvećim dijelom vezan za samostan u Gučoj Gori kod Travnika), jer ga je Baltić nosio sa sobom kamo god je išao u svojoj službi. Za njega se može kazati, ističe Pranjković, da se po jeziku ne razlikuje puno od Lašvaninova, Benićeve i Bogdanovićeve. *Ljetopis* je najvećim dijelom pisan ikavicom, pa je u tom pogledu najviše ikavskih refleksa jata (npr. *starišine, cvit, sniguvik, cilo tilo* itd.). Međutim, autor u svojoj razradi Baltićeva *Ljetopisa* najveću zamjerku upućuje njegovu priređivaču fra Andriji Zirdumu koji je između ostalih prigovora »rogato *ě* pisao kao obično *e*, a na drugim ga mjestima pretvarao u *je* ili *i*je, odnosno u *i* ili *ie*«. Međutim, napominje autor, u tom »šarenilu« veliku krivicu snosi i sam Baltić. On nije ni mogao biti u tomu dosljedan, jer nije dobro poznao (i)jekavicu. Dajući na kraju teksta svoju ocjenu o Baltićevu *Godišnjaku*, Pranjković ističe kako specifičnost Baltićeva jezika treba tražiti prije svega u činjenici »da je taj jezik nešto manje knjiški, a više razgovorni i pučki«, i to zbog toga što je Baltić u

odnosu na drugu trojicu franjevačkih ljetopisaca Lašvanina, Benića i Bogdanovića, u koje se djelomice i ugledao, bio »manje jezično obrazovan«, ali je stoga »bio vrlo dobar pripovjedač«, te stoga u *Godišnjaku* »izrazito slikovit i neposredan« (114). Budući da je Baltičev *Ljetopis* objavljen s dosta grješaka, i usto u nezgodno vrijeme (1991), zbog čega je i veći dio naklade nestao, Pranjković predlaže jedno veoma razumno i praktično rješenje: priređivač bi trebao grješke ispraviti i nakon toga ovo vrijedno djelo *Godišnjak od događaja i promine vrimenta* ponovno objaviti.

U nizanju imena bosanskih franjevaca koji su dali velik doprinos hrvatskom jeziku i književnosti, Pranjković navodi fra Vicu Vicića (1734–1796) i njegovu zbirku *Pisme razlike na poštenje Božje B. D. Marie i sviu svetih sastavljene od O. F. Vice Vicića godine 1785. Sad pako na svitlost dane po I. F. Jukiću*. Kako iz samog naslova proizlazi, knjigu je vjerno rukopisnom izvorniku objavio Ivan fra Frano Jukić u Splitu 1844. i ona spada među prve knjige bosanskih franjevaca pisane Gajevim pravopisom, te, ističe Pranjković, »to je prva knjiga uopće koja je tim pravopisom objavljena u Dalmaciji« (128).

U najvažnija jezikoslovna djela među bosanskim franjevcima Pranjković ubraja latinsku gramatiku fra Stjepana Marijanovića (1794–1848) *Institutiones grammaticae latinae idiomaticae illirico propositae ac ad usum iuventuti provinciae Bosnae argentinae compilatae...* (Split 1822), navodeći pritom da je ta gramatika, u kojoj se Marijanović predstavlja kao veoma dobar poznavatelj latinskoga jezika, jedina cjelovita gramatika latinskog jezika koju je napisao netko od bosanskih franjevaca (129) i ona je zapravo »najcjelovitiji, najzanimljiviji pa i najkvalitetniji (stariji) gramatički priručnik u povijesti Bosne Srebrene« (149). Gramatika sadrži između ostaloga »dosta uspjelu, iako još uvijek relativno kompliciranu reformu latiničke grafije« (130). Pranjković u ovome radu svoju pozornost upravlja na Marijanovićevo shvaćanje gramatičke pojavnosti i gramatike uopće donoseći pritom popis njegovih jezikoslovnih termina na hrvatskom jeziku te zaključuje kako toj gramatici zbog mnogih njezinih osobina, koje mogu biti poticajne današnjim ali ponajprije budućim proučavateljima povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, pripada jedno od najistaknutijih mjesta među brojnim priredbama latinskih gramatika (149).

Rijetko sam gdje mogao pročitati tako lijepo sročenu, prijateljsku a usto nepristranu skicu za portret kao *Skicu za portret Ivana Frane Jukića* koju Pranjković donosi na početku teksta *Fra Frano Jukić i hrvatski jezik*. Uz sve ono što je Ivan fra Frano Jukić (1818–1857) uspio ostvariti u svojih 39 godina života (kao književnik, putopisac, prosvjetitelj, geograf, etnograf, kao sakupljač narodnoga blaga, urednik prvog časopisa u Bosni te kao povjesničar, njemu pripada i posebna zasluga za uvođenje Gajeve grafije, odnosno Gajeva pravopisa u Bosni i Hercegovini. Zbog poznavanja i upućenosti u suvremeno jezikoslovlje »Jukić se može smatrati jednim od prvih jezikoslovaca amatera na području Bosne i Hercegovine« (179). Pranjković ne štedi ni prostora ni vremena opisujući sve ono što je Jukić učinio. Tako se osvrće na njegove *putopise* koji su, za Pranjkovića, ono »što je u njegovu opusu umjetnički najvrednije« (155), zatim na njegov rad kao *prosvjetitelja* na širenju temeljne pismenosti, otvaranju pučkih učionica, na *širenju knjige* (posebno ilirske). Jukić je jedan od prvih zemljopisaca i etnografa Bosne, veoma agilni sakupljač narodnih umotvorina i starina (narodne pjesme, pripovijetke, poslovice itd.). Posebnu važnost u kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine Jukić ima zbog toga što je bio urednik prvoga bosanskoga časopisa *Bosanski prijatelj* za koji je najvećim dijelom i pisao tekstove, jer nije mogao naći suradnike (158). Za njega Pranjković kaže da je jedan od prvih bosanskih povjesničara te da se za njega može kazati da je bio »jedan od najzanimljivijih ljudi u cijeloj sedamstoljetnoj, izuzetno bogatoj povijesti franjevačke provincije Bosne Srebrene«, ali i jedan od značajnijih »kulturnih i znanstvenih pregalaca u XIX. stoljeću ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u Hrvata« (159). Ne zaboravlja Pranjković ovdje spomenuti ni Jukićevu naivnost, koja se ogledala na više polja: naivnost u odnosu na Srbiju i njezinu tobožnju spremnost da pomogne u oslobađanju Bosne, zatim se njegova naivnost ogleda posebice u odnosu na Omer-pašu Latasa (koji će ga i prognati iz voljene Bosne, te će umrijeti u tuđini, biti pokopan u zajedničkoj grobnici na bečkom groblju s drugim beskućnicima i siromasima), kao i na mogućnost sveopćega narodnog ustanka protiv Turaka itd. A sve je to radio tako zdušno, predano, nesebično i s ljubavlju. A mogao je to činiti zato što je »u cijeloj povijesti Bosne vrlo malo ... ljudi koji su je toliko voljeli i toliko za nju učinili« kao što je bio Jukić, ističe Pranjković (160).

Kako su u Bosni četrdesetih godina XIX. st. postojale tri »jezikoslovne i pravopisne« skupine: tzv. kujundžičevska koja je zagovarala latiničku grafiju i koja je bila protivnica svega ilirskoga, zatim skupina gajevaca koja prihvaća sve ilirske ideje i kojoj pripada i sam Jukić te treća skupina, tzv. bosanski ilirci (ili iliri), koja je prihvaćala ilirske ideje, ali je smatrala da ih je potrebno prilagoditi bosanskim prilikama. Prigovara mu se velika blizina Vuku Karadžiću. Pranjšković, međutim, nalazi mjesta u kojima je očito Jukićevo razmimoilaženje s Vukom i njegovim prijedlozima.

Osim toga, Jukić je pokušao dati svoj doprinos etimologiji ili preciznijem tumačenju imena. Međutim, Pranjšković bez komentara donosi Jukićevo očitovanje o Bosni, te narodu koji u njoj živi i jeziku kojim se u njoj govori. Jukić nigdje ne spominje Hrvate ni hrvatski jezik. Naime, Jukić zna samo za Bosnu. Ona je i po govoru nešto drugo od Hercegovine. Bosna je njemu sve. Svi oni koji u njoj žive su Bošnjaci i oni su ogranak velikoga slavenskoga stabla i »spadaju među pleme ilirsko – južnoslavjansko« (176). U vrijeme i u prilikama u kojima je djelovao i koje za Bosnu nisu bile nimalo povoljne ni prijateljske, Jukić je želio samo jedno: osloboditi Bosnu od turske vlasti, podariti kršćanskom narodu slobodu i ravnopravnost da može živjeti u slobodi. Koliko ljubav prema domovini i svojem narodu može biti naivna i slijepa svjedoči i Jukićeva vjera da će mu u oslobađanju Bosne od Turaka pomoći Srbi i sam Omer-paša Latas.

Pranjšković ne zaboravlja obraditi ni *Sintaktičke i leksičke osobitosti deseteračkoga pjesništva fra Grge Martića* i to na temelju jednog dijela njegova *Osvetnika* pod naslovom *Kiko i Zelić. Događaj u Bosni od g. 1832.*, koji je »s jezičnog stajališta 'najumjetniji', jezično najneobičniji, najkompleksniji, pa i najproblematičniji« (181). Naime za Martićev je jezik karakteristično ono što i za narodno pjesništvo. Pranjšković tako u mnoštvu primjera iznosi kako je kod Martića veoma česta uporaba aorista, tzv. krnjeg perfekta (perfekta bez pomoćnoga glagola), arhaičnih i neobičnih participa, glagolskih novotvorenica, lokalnih, zastarjelih i/ili neobičnih infinitivnih konstrukcija različitoga tipa. Pranjšković primjećuje kako je Martiću svojstvena uporaba atributivnih skupova, zatim rastavljanje pridjeva od imenica, da mu glagolski oblici veoma često dolaze na kraju rečenice (stiha), da je sasvim razvidno kako rabi u najvećem dijelu rimu *aa bb*, te riječi istoga korijena u istom stihu. Analizirajući Martićeva *Kiku i Zelića* Pranjšković ističe kako njegov jezik na leksičkoj razini ponajviše karakterizira mnoštvo novotvorenica (npr. *krstoloman, zajmilac, čuvajlika, željnik, globničar, pouzdanac* itd.), zatim velik broj riječi s posve neobičnim korijenom (npr. *pivalj* = pfenig, *uput* = odmah itd.), zatim bosanskih i/ili hercegovačkih regionalizama (npr. *misari* = oni koji idu u krkvu, *jamiti* = uzeti, itd.) te mnoštvo arhaizama. Sumirajući rezultate svoje analize, Pranjšković uz gore navedeno ističe kako je Martićev jezik, zbog svoje izrazite slojevitosti, veoma »jake« zasićenosti arhaizmima, regionalizmima i tuđicama, veoma zanimljiv jezikoslovcima, dok će taj jezik prosječnim čitateljima i prosuditeljima estetske vrijednosti njegova djela ostati »previše umjetan, neprirodan i nerazumljiv« (195). Međutim, unatoč svemu tomu autor drži kako će fra Grga Martić kao najplodniji pisac u Hrvata (napisao je preko 100 000 deseteraca) zbog specifičnosti svojega djela, zbog potpore i doprinosa ilirskom pokretu u Bosni te zbog djelovanja u franjevačkoj redodržavi Bosni Srebrenoj ostati zabilježen kao jedna svijetla točka.

U članku *Jezik i stil fra Antuna Kneževića* Pranjšković se dotiče jezikoslovnog i književnog rada najvatrenijeg i najodanijeg učenika Ivana fra Frane Jukića – fra Antuna Kneževića (1834–1889), svećenika, pjesnika, povjesničara, putopisca, skupljača narodnog blaga i buntovnika na čije je pisanje presudan utjecaj imala narodna književnost, što se osjeća i u ritmu i u leksiku i u sintaktičkom ustroju njegova djela (197). Pranjšković kao zanimljivost navodi Kneževićeva objašnjenja naziva pojedinih mjesta (npr. Klokota, Viteza, Busovače, Travnika, zatim Fojnice, Guče Gore, Kreševa). Nakon temeljite analize njegovih možda najuspjelijih djela – *Krvava knjiga* i napisu u četvrtom broju časopisa *Bosanski prijatelj* – autor zaključuje kako je za njegovo djelo karakteristična vrlo obilna uporaba arhaičnih i regionalnih glagolskih oblika, imperfektnih oblika, glagolskih imenica od svršenih glagola, infinitivnih konstrukcija te ističe kako je Kneževićev jezik na leksičkoj razini potrebno podijeliti i obraditi na tri razine: regionalnoj, arhaičnoj i neologističkoj leksici.

Pjesništvo fra Joze Markušića (stilske i jezične osobitosti) nema obilježje velike poezije, navodi Pranjšković, ali ga je ipak u ovom vremenskom i povijesnom kontekstu potrebno navesti. Fra Jozo (Josip, Berislav) Markušić (1880–1968) je pišući svoje pjesme nastojao iznijeti ono što osjeća, ne

vođeci puno računa o formalnom oblikovanju pjesme. Ono zbog čega bi barem povremeno trebalo prelistavati Markušićeve pjesme jest, ističe autor, činjenica što je »umio cijeniti i nadahnjivati se Kranjčevićevom besmrtnošću« (219).

U svojim osvrtima o hrvatskomu jeziku franjevaca Bosne Srebrene Pranjković ne želi izostaviti ni spisateljsko djelovanje svojega profesora, fra Rastislava Drljića (1900–1976). Tako u članku *Fra Rastko Drljić o prvom iliru Bosne* autor veoma studiozno analizira fra Rastkovu disertaciju *Prvi ilir Bosne fra Martin Nedić 1810–1895.*, nastojeći nam predočiti svu temeljitost i akribičnost kojom je fra Rastko pisao svoju disertaciju. U analizi Drljićeva djela autor zaključuje kako je Drljićev jezik pomalo neobičan, posebice zbog toga što sadrži dosta elemenata svojstvenih srpskome standardnom jeziku (npr. *rezonovanje*, *posmatrač*, *slovenstvo* = *slavenstvo*, *istorija*, itd.) (240). Međutim, ipak se mora kazati, zaključuje Pranjković, kako *Prvi ilir Bosne...* »pripada najboljim i najtemeljite pisanim priložima proučavanju književne i uopće kulturne ostavštine franjevaca Bosne Srebrene« (241).

Osoba koju je u razmatranju književnog djelovanja bosanskih franjevaca u njihovu sedmostoljetnom trajanju u Bosni nemoguće zaobići jest fra Ignacije Gavran (1914). Pranjković ga stoga uvrštava u krug onih koji su obilježili Bosnu, u kojoj je i fra Ignacije bio suputnik njezine povijesti. Ovdje ga posebno obrađuje u članku pod naslovom *Fra Ignacije Gavran i franjevački ljetopisi*. Da nije bilo neumorna, savjesna, predana fra Ignacijeva rada, ne bismo zacijelo danas mogli na nama dostupan način čitati tri ljetopisa bosanskih franjevaca iz XVIII. st. (o kojima je već bilo riječi, a to su: Benićeve, Lašvaninov i Bogdanovićeve i koji su objavljeni 1979, 1981. i 1984). On ih nije samo priredio, nego je dijelove pisane latinskim i talijanskim preveo na hrvatski jezik, te napravio izuzetno korisne i informacijama bogate uvode i usto napisao veoma iscrpne bilješke. Završavajući svoj prikaz o fra Ignaciju, Pranjković mu na kraju izražava srdačnu hvalu za sav njegov doprinos ne samo bosanskoj već i cjelokupnoj hrvatskoj kulturnoj povijesti, što »njemu može služiti na čast, a njegovoj provinciji Bosni Srebrenoj – na ponos« (254).

Posebna je vrijednost ove knjige širi popis izvora i literature (više od 600 bibliografskih jedinica) koji se odnose na djelovanje bosanskih franjevaca, te može poslužiti svima onima koji se ubuduće budu htjeli baviti ovom problematikom. Iako su u samome tekstu navedena značenja arhaičnih i manje poznatih riječi, Pranjković ipak na kraju knjige donosi *Rječnik manje poznatih riječi i izričaja kao Kazalo imena*.

Knjiga Ive Pranjkovića *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene* izuzetno je vrijedno djelo ne samo za one koji se bave istraživanjem spisateljskog djelovanja bosanskih franjevaca, nego ponajprije za one koji bi se već jedanput trebali bez ikakva straha susresti s vrijednostima i jezičnim blagom što ga u sebi nose djela franjevaca Bosne Srebrene. Autor je uložio dosta truda kako bi nam, iščitavajući stare franjevačke rukopise, veoma često i putujući do navedenih franjevačkih samostana u Bosni gdje su gotovo sva ovdje obrađivana djela i nastajala, ponudio na jedan uistinu pristupačan način mogućnost nesmetana pristupa kulturnoj povijesti hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini sačuvanoj u djelima franjevaca redodržave Bosne Srebrene. Pranjkovićeve knjige *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene* Božji je dar onima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj koji će se prvi put sresti s ovom problematikom i nadam se pomoći im da u sastavljanju nekih budućih enciklopedija, leksikona ili zbornika hrvatske književnosti ne zaobiđu »iz neznanja« (kao što su to dosad činili mnogi) jedno književno i jezikoslovno blago nastalo i sačuvano u Bosni, u škrinjama franjevačkih samostana.

IVAN MARKEŠIĆ